

Martin Konvička

Pavla Rašnerová

Michaela Zborníková

Translatologické kategorie v praxi

Kontrastivní německo-české pojetí

Univerzita Palackého v Olomouci

Martin Konvička
Pavla Rašnerová
Michaela Zborníková

Translatologické kategorie v praxi

Kontrastivní německo-české pojetí

Olomouc 2017

Oponenti: Mgr. Petra Bačuvčíková, Ph.D. (Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně)
Mgr. Veronika Opletalová, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)

Předkládaná publikace vznikla v rámci projektu IGA_FF_2013_016 s názvem *Výzkum způsobu fungování relevantních translátologických kategorií v beletristické praxi (kontrastivní německo-české pojetí)*, který byl na Univerzitě Palackého v Olomouci realizován od jara 2013 do jara 2015.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Martin Konvička, Pavla Rašnerová, Michaela Zborníková, 2017

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2017

DOI: 10.5507/ff.17.24450674

ISBN 978-80-244-5223-4

Věnováno památce Iriny Ruberové (1971–2016)

Poděkování

Tato kniha představuje nejen výsledek naší několikaleté práce, ale je rozhodující měrou také výsledkem práce původní vedoucí celého týmu, paní Iriny Ruberové. Bohužel zde s námi už není, aby výsledky své práce mohla vidět. Po téměř tři roky byla garantem toho, že celý řešitelský tým mohl bezproblémově a v příjemné atmosféře fungovat. To nejmenší, čím se jí můžeme odvděčit za všechno, co pro nás udělala, je poděkování v této knize.

Naše kniha by ale také nemohla vzniknout nebýt celé řady ochotných lidí, kteří nám v různých fázích našeho projektu byli velice nápomocní. Na prvním místě bychom rádi zmínili pana George Partskhaladze, Irinina manžela, jenž nám byl po jejím náhlém odchodu velkou podporou a který nás podpořil v našem záměru celý projekt dokončit, i když byl sám ve velmi nelehké životní situaci. V tomto kontextu bychom za projevenou ochotu také rádi poděkovali Irininu příteli, panu profesoru Vahramu Atayanovi z heidelberské univerzity.

Náš díky také v každém případě patří Oldřichu Břenkovi, Anně Mácové, Martině Novákové a Kristýně Solomon z olomoucké germanistiky. Byli nám výraznou pomocí ve zvládnutí všech organizačních záležitostí, se kterými bychom sami jinak měli velké potíže.

Nejen za technickou podporu jsme pak vděční zaměstnancům Vydavatelství Univerzity Palackého, jmenovitě paní ředitelce Haně Dzikové a panu Otakaru Loutockému. S mnoha organizačními záležitostmi nám byl také nápomocen pan Jiří Špička, proděkan olomoucké filozofické fakulty.

Nezapomínáme ani na recenzenty všech našich textů, jimiž v první fázi projektu byli Martina Remy a Karel Vantuch. Později se těchto rolí ujala Petra Bačuvčíková společně s Veronikou Opletalovou. Bez jejich zpětné vazby a cenných rad by naše publikace byla bezpochyby po všech stránkách slabší.

V neposlední řadě bychom rádi poděkovali též Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci za poskytnutí grantu, díky kterému mohl celý projekt spatřit světlo světa. Na jeho úspěšném završení měla samozřejmě podíl i řada dalších osob, které zde, bohužel, nemohou být všechny jmenovitě uvedeny, takže jim touto cestou děkujeme kolektivně. Závěrem snad ani není třeba dodávat, že všechny nedostatky předkládané knihy, ať již obsahové, formální či jiné, jdou již čistě na vrub autorského kolektivu.

*Martin Konvička & Pavla Rašnerová & Michaela Zborníková
Olomouc, podzim a zima 2016*

Předmluva

Tato publikace je zaměřena na výzkum způsobu fungování translatologických kategorií v literární praxi ve srovnávacím německo-českém pohledu. Jedná se o teoreticko-empirickou studii založenou na konfrontaci klíčových jevů z oblasti vědy o překladu s konkrétními překladatelskými strategiemi, tak jak se projevují v jednotlivých překladových textech.

Kniha je rozdělena do pěti větších tematických celků (římské číslice) sdružujících jednotlivé kapitoly (arabské číslice). V nich se autoři věnují jak obecným překladatelským tématům, tak i ryze konkrétním situacím v německo-českém překladatelském kontextu.

Do první skupiny témat patří příspěvky Pavly Rašnerové, která se blíže zabývá možnostmi a hranicemi překladu uvozovacích sloves, ustálených slovních spojení a zjišťovacích tázacích vět. Ve svých textech se dále věnuje strategiím, jak v překladových textech zacházet s deminutivními formami podstatných jmen. Další texty z jejího pera se věnují tématu užívání obecné češtiny v překladech či nástrahám u překladů vulgarizmů. Svou pestrou paletu témat pak Pavla Rašnerová uzavírá pojednáními o možnostech překládání hodonym, tj. názvů ulic, v literárních textech a o potížích s překlady názvů literárních děl.

Na velice konkrétní ukázkou náročnosti překladu se ve svých textech zaměřila Michaela Zborníková. Její pozornost se soustředí na problematiku překladů filozofických děl, které se v mnoha aspektech vymykají obvyklým translatologickým postupům a vyžadují speciální péči. To Michaela Zborníková dokazuje na rozboru překladu stěžejní knihy *Bytí a čas* německého filozofa Martina Heideggera. V dalších kapitolách se pak zaměřuje na nástrahy překladů filozofické terminologie a na překlady existenciálně laděné beletrie.

Poslední z autorského tria, Martin Konvička, ve svých textech kombinuje jednak obecnější translatologické otázky, ale také konkrétní překladatelské problémy. Z obecnějších témat se věnuje problematice posunů ve významu slov způsobených překladem, vlivu jazyka originálu na konečnou podobu překladového textu či obtížím spojeným s překládáním dialektálně zbarvené řeči. V neposlední řadě se také zabývá problémem překladů geografických názvů na příkladech textů sudetoněmeckých autorů. Dále se na příkladu překládání střídání kódů věnuje obecnému tématu nepřeložitelnosti v překladatelské praxi.

Martin Konvička & Pavla Rašnerová & Michaela Zborníková

Obsah

Metodická poznámka	11
I Lexikální rovina v překladech	13
1 Překlad vulgarismů	15
2 Překlad ustáleného slovního spojení – rozpočítadla.....	22
3 Prolínání filozofické terminologie v psychoterapii a diference jejího užití a překladu.....	25
II Vlastní jména a názvy v překladech	37
1 Překlad osobních jmen	39
2 Překlad názvů ulic	42
3 Překlad názvu literárního díla	47
4 Překlad geografických názvů.....	50
III Gramatické jevy v překladech	61
1 Vliv jazyka originálu na jazyk překladu	63
2 Překlad uvozovacích sloves.....	75
3 Překlad kladných zjišťovacích tázacích vět zápornem a naopak	79
4 Překlad zdobnělin	82
IV Diastratická a diatopická variace v překladech	89
1 Překlad dialektálně zbarveného jazyka	91
2 Překlad do obecné češtiny.....	103
3 Nepřeložitelnost textu	108
V Sémantická rovina v překladech	121
1 Překlad filozofického textu na příkladu Heideggerova <i>Bytí a čas</i>	123
2 Překlad beletristického textu s existenciální tematikou.....	152
3 Sémantické posuny při překladu.....	158
Věcný rejstřík	164
Jmenný rejstřík	167

Summary	170
Shrnutí	172
Bibliografie	174
O autorském týmu	178

Metodická poznámka

Předkládaná publikace je zaměřena na výzkum způsobu fungování translatologických kategorií v běžné beletristické praxi ve srovnávacím německo-českém pohledu. Jedná se o teoreticko-empirickou studii založenou na konfrontaci klíčových jevů z oblasti vědy o překladu s konkrétními překladatelskými strategiemi, tak jak se projevují v jednotlivých překladových textech. Naším cílem je v jednotlivých kapitolách prezentovat překlad nejen z čistě mikrolingvistického úhlu pohledu. Ten je sice jedním z předpokladů správného rozumění textům, z hlediska jejich funkčnosti v přijímajícím literárním prostředí však nikoliv jediným. Podstatnou roli tu sehrávají i makrolingvistické aspekty, které ovlivňují výsledný produkt coby více či méně svébytný artefakt. Právě na prolínání oné mikrolingvistické roviny překladu s rovinou makrolingvistickou se při analýzách překladových textů zaměřujeme.

Co se teoretického základu užitého pro analýzu jednotlivých diskutovaných příkladů týče, vycházeli jsme ze dvou druhů sekundární literatury. Jednak jsme čerpali z vlastních překladatelských zkušeností, částečně ale i z populárně naučných publikací typu *Pozvání k překladatelské praxi* od Olgy Krijtové, které přibližují praktické zkušenosti z dlouholeté překladatelské činnosti širšímu čtenářstvu. Druhým zdrojem pro teoretické části předkládané publikace pak byly texty ryze translatologické. Velkou měrou jsme přitom vycházeli z *Umění překladu* Jiřího Levého, klasického díla české vědy o překladu. Levého obecně translatologický strukturalistický přístup k teorii překladu založený na funkční ekvivalenci jsme při analýze konkrétních jevů doplňovali vhodnými případovými studiemi.

Zvolená výzkumná metoda je založena na analýze a komparaci originálních literárních textů německojazyčné proveniencie a jejich českých překladů (v ojedinelých případech též v opačném směru), jakož i na charakteristice a kritickém zhodnocení jednotlivých překladatelských řešení. Při výběru příkladů jsme se zaměřovali na literární překlady vzniklé po roce 1990, abychom mohli v naší publikaci reflektovat translatologické strategie, tak jak se vyvinuly zhruba za poslední čtvrtstoletí. Ke starším textům jsme sáhli pouze ve výjimečných případech, a to zejména tehdy, když bylo nutné ilustrovat zastarávání překladů v porovnání s novějším jazykovým územím.

Zaměřením se na překlady pocházející z posledních tří dekad se snažíme zachytit tendence v současných českých překladech, stejně jako obecnější a opakující se chyby v překladech poslední doby. Zároveň je nutné podotknout, že primárně nám nejde o vyhledávání chyb, nýbrž o prezentaci strategií, jak se vyrovnat s překladem určitého

jevu. Hodnocení vhodnosti daného řešení není primárním cílem naší práce, i když jsme se v druhém plánu občas i k podobným hodnocením uchýlili.

Tento přístup nám vedle samotného popisu fungování jednotlivých translatologických kategorií umožní splnění dalšího z našich cílů. Rádi bychom totiž našim čtenářům nabídli hlavně pomůcku pro přemýšlení o překladatelském procesu. Z tohoto důvodu naše publikace sice pracuje s teoretickým translatologickým základem, důraz je ale kladen též na praktickou stránku věci. Čtenářům tak nabízíme vhled do současné české překladatelské praxe, přičemž ale předkládaná kniha v žádném případě neaspiruje na to, aby byla návodem na překládání. S pomocí jednotlivých diskutovaných případů se spíše snažíme zachytit tendence v současné české překladatelské praxi a určit hranice oddělující přijatelné překladatelské řešení od toho nepřijatelného.

Při sledování vytyčených cílů jsme se v první řadě řídili zkoumanými translatologickými kategoriemi. Vybrané překladové tituly, na kterých jsme dané kategorie ilustrovali, nehrály zásadní roli. Kromě ohledu na aspekt času, kdy jsme se soustředili na období od roku 1990, byly konkrétní tituly vybírány do velké míry arbitrárně dle vhodnosti pro konkrétní, právě analyzovanou kategorii. Autorský tým předkládané publikace primárně vycházel intuitivně z vlastních zkušeností dle nejčastějších situací, jež překladatelé a překladatelky ve své praxi musí řešit.

Z toho zároveň vyplývá, co naším záměrem nebylo a ani být nemohlo. Neměli jsme za cíl sepsat vyčerpávající encyklopedické dílo, které by pojímalo všechny relevantní translatologické jevy. Co ale naše publikace svým čtenářům nabídnout určitě může, jsou konkrétní ukázky abstraktních translatologických strategií na příkladu česko-německého literárního prostředí posledních tří desetiletí.

Martin Konvička & Irina Ruberová

I

Lexikální rovina v překladech

1 Překlad vulgarismů

Pavla Rašnerová

Vulgarismy řadíme mezi tabuová slova, jejichž proměnlivost je – stejně jako je tomu i u ostatní slovní zásoby – dána dobovými společenskými konvencemi. Ty určují, jak bude daný výraz vnímán a jak vysoko či nízko si v registru dovolených či zakázaných výrazů bude stát. Tabuovost tak časem u některých výrazů slábne a stejně tak je tomu i u vulgárností – čím více se v textu opakují, tím více se v něm ztrácejí.¹ „Proto je při překladu i při jeho analýze a hodnocení nutno přihlížet k značně širokému kontextu jazykovému i mimojazykovému a respektovat pragmatický aspekt.“² V této souvislosti je záhodno podotknout, že i zcela běžné jazykové prostředky mohou za jistých okolností nabýt vulgárního zabarvení (*jdi někam; víš, co mi můžeš* apod.). A naopak tabuové výrazy mohou přejít do registru neutralizovaného až neutrálního (kupř. slovo *vůl* coby oslovení, vycpávkové slovo apod.). Mezi těmito protipóly pak leží celá škála výrazových prostředků (zvláště frazeologismů) s odstupňovaným příznakem vulgárnosti (pro příklad srov. jeho klesající intenzitu od kontextově nefrazeologicky zapojeného výrazu *má nalíčenou hubu* přes obecně expresivní spojení *mele hubou* až po ustálený, nevulgárně pocítovaný frazeologismus *líná huba holé neštěstí*).³

Machač⁴ dělí vulgární výrazy do dvou skupin – na výrazy vulgární (hrubé) a zhrubělé. Zhrubělé výrazy jsou „ty, kterých se užívá k vyjádření a vzbuzení odporu nebo pohoršení nad něčím, vulgárních se užívá při hrubém nespolečenském vyjadřování“.

Kufnerová se ve svém pojednání *Textové a stylové konvence v překladu*⁵ věnuje především dobové konvenčnosti vulgarismů a stírání vulgárnosti v čase. Vulgarismy podle ní „patří mezi tzv. slova tabuová, k nimž, jak lze pozorovat, je postupem času společnost stále tolerantnější“.⁶ Vystává-li výchozí text z kultury, v níž vůči těmto výrazům panuje

¹ Knittlová, Dagmar. 2000. *K teorii i praxi překladu*. Olomouc: VUP, s. 65.

² Tamtéž.

³ Machač, Jaroslav. 1979. K nespisovným složkám frazeologie národního jazyka. *Naše řeč*, 62 (1), s. 7–17.

⁴ Tamtéž.

⁵ Knittlová, Dagmar. 2000. *K teorii i praxi překladu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

⁶ Kufnerová, Zlata, Poláčková, Milena, Povejšil, Jaromír, & Zdena Skoumalová. 1994. *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, s. 108.

větší tolerance, nastává v překladu, tedy v domácím kontextu, komplikace. Je pak nutno sáhnout po překladovém výrazu s analogickou stylistickou hodnotou, na obdobném stupni měřítká vulgárnosti, což je spojeno i s radou „nepřekládat tyto výrazy doslova“. Kufnerová k tomu dodává: „Znamená to, že v řadě případů v literárním překladu nelze uplatnit jejich sémantický překlad, nýbrž že je nutno použít ekvivalent funkční.“⁷ Při překladu je tedy nezbytné stanovit „komunikační emotivní hodnotu“ toho či onoho vulgarismu, do jaké oblasti spadá, zdali např. do oblasti sakrální či sexuální, a na základě toho ho pak adekvátně přeložit.⁸ Cílem je, aby domácí čtenář vnímal přeložený vulgarismus obdobně jako čtenář předlohy.

Stupeň vulgárnosti toho či onoho výrazu je dán společenskou konvencí, ta se však v průběhu času mění. Tak např. výraz *safriš*, vyskytující se hojně ve starších překladech a kdysi výrazně tabuizovaný, již dnes působí značně „folklórně a komicky“, což svědčí o faktu zastarávání překladu a procesu detabuizace této kletby.⁹

Věnujme se nyní způsobu převodu vulgarismů na příkladu úryvků z románu Terézie Mory *Alle Tage*,¹⁰ v němž autorka líčí podivné události, jež se odehrávají kolem záhadné postavy Ábela Nemy. Román v Česku vyšel v překladu Tomáše Dimtera.¹¹ Pokusme se tedy odhalit sémantiku, stupeň vulgárnosti a kontextové zapojení námi sledovaných výrazů.

- (1) Ich war wenigstens schon mal in einem Museum, **Parfümfotze**, denkt, ihre **Scheiße stinkt nicht**.¹²

Já jsem už aspoň v muzeu byla, ty **navoněná čůzo**, myslí si snad, že její **hovno nesmrdí**.¹³

V případě kompozita *Parfümfotze* se zaměříme nejprve na jeho ryze tabuovou složku, slovo *Fotze*. Tento výraz se v němčině užívá pro vulgární označení genitálií (s významem 1a. *vulva* či 1b. *vagina*, kdy je patrná příbuznost s výrazem *faul* v jeho původním významu *zapáchající*), dále pak i jako 2. hrubá nadávka pro ženu, v Bavorsku, Rakousku, ale i Moselsku a Frankách pak daný výraz funguje i synonymně pro označení 3a. *úst* či 3b. *facky*.¹⁴ Z kontextu je patrné, že věta je namířena vůči ženské postavě a že daný

⁷ Kufnerová, Zlata, Poláčková, Milena, Povejšil, Jaromír, & Zdena Skoumalová. 1994. *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, s. 108.

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Mora, Terézia. 2004. *Alle Tage*. München: Luchterhand Literaturverlag.

¹¹ Mora, Terézia. 2007. *Den co den*. Praha: Odeon. Překlad: Tomáš Dimter.

¹² Mora, Terézia. 2004. *Alle Tage*. München: Luchterhand Literaturverlag, s. 156.

¹³ Mora, Terézia. 2007. *Den co den*. Praha: Odeon. Překlad: Tomáš Dimter, s. 137.

¹⁴ *Duden: Deutsches Universalwörterbuch*. 2001. Mannheim: Dudenverlag, s. 568.

vulgarismus tedy pokrývá význam 2 (vulgární označení pro ženu). V češtině do úvahy přichází ekvivalent *kunda* (z latinského *cunnus* pro označení vulvy), event. *kurva*, *píča*. Jelikož je však věta z textu v románu pronesena jinou ženskou postavou, stírá se sexuální podtext. Tím se výše zmíněné české ekvivalenty dostávají mimo hru, neboť významově odkazují zejména na sexualitu. V daném kontextu je však do popředí kladena nesympatie, opovržení vůči jiné ženě, nikoli narážka na ženské genitálie. Překladatel proto sáhl po výrazu *čůza*, částečném synonymu nadávek *kunda*, *kurva*, *píča*. Jen na okraj připomeňme, že dle *Slovníku nespisovné češtiny* se v případě slova *čůza* jedná o hanlivé označení pro 1. mladou ženu, 2. ženu často střídající partnery, prostitutku. Výraz přitom pochází zřejmě z německého argotického výrazu *Tchutsch*, resp. z romského *čuča* pro označení nader, event. z některého z jiných slov začínajících na *ču-*, majících často hanlivý význam, např. *čunda*.¹⁵ Čistě jako nadávka, nikoli nutně ve spojitosti se sexuálním chováním, tak výraz *čůza* funguje ve svém prvním významu. Stejně jako *Fotze* vykazuje příznak vulgárnosti, i když o něco slabší. Určující pro jeho výběr je pak i míra kolokability s adjektivem *navoněný*, kdy si lze v češtině jen stěží představit kombinaci slov *navoněná kunda* apod. Výsledné spojení tak v překladu působí zcela přirozeně a je adekvátním protějškem výrazu *Parfümfotze*.

Přejděme k dalšímu vulgarismu v podobě výrazu *Scheiße stinkt nicht*. Jen na okraj poznamenejme, že slovo *Scheiße* je coby vulgární označení pro 1. stolici, lejno, výkal, event. pro 2. něco obzvláště znepokojivého, v tomto významu obvykle jako kletba v případě nezdaru, frustrace apod.,¹⁶ typickým příkladem asymetrie obou jazykových systémů. I když se totiž ekvivalentní výraz *hovno*¹⁷ užívá hojně i v češtině, jeho německý protějšek přešel do neutrálního registru, o čemž svědčí fakt, že se s ním běžně setkáme ve veřejnoprávních sdělovacích prostředcích, kdy může zaznít z úst prominentního politika, moderátora zpráv o počasí apod., což je u nás na oficiální úrovni, vyjma ojedinělé excesy některých českých politiků v poslední době, nemyšlitelné. Nicméně nehledě na tuto odbočku nutno podotknout, že v daném kontextu, ve spojení s pejorativním *stinken*, znamenajícím tolik co 1. zapáchat, 2. vykazovat vysoký stupeň negativní vlastnosti, 3. naznačovat domněnku o něčem, jakož i 4. vzbuzovat něčí nevoli,¹⁸ se jedná o ustálený útvar větný citátové povahy. Plyne z toho, že lze tento výraz chápat jako společensky konvencionalizovaný, a jeho užití je tak do jisté míry únosné, tj. příznak vulgárnosti je u něj oslabený. Česká varianta se tak jak po stránce významové (kdy se daná literární postava domnívá, že osoba, o níž je řeč, si o sobě myslí, že je něčím lepším), tak

¹⁵ Hugo, Jan a kol. 2009. *Slovník nespisovné češtiny: Argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost. Historie a původ slov*. Praha: Maxdorf, s. 99.

¹⁶ *Duden: Deutsches Universalwörterbuch*. 2001. Mannheim: Dudenverlag, s. 1367.

¹⁷ *Slovník spisovného jazyka českého* uvádí tyto významy: 1. výkal, lejno, 2. výraz silného záporu, vůbec nic, více viz: *Internetová jazyková příručka*. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=hovno> [20. IV. 2014].

¹⁸ *Duden: Deutsches Universalwörterbuch*. 2001. Mannheim: Dudenverlag, s. 1523.